

УДК 377

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14\(32\)-409-418](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-409-418)

Рожнова Тетяна Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, ДЗВО “Університет менеджменту освіти”, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3608-8943>

Олійник Віктор Васильович доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) та член Президії Національної академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, ДЗВО “Університет менеджменту освіти”, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

УПРАВЛІННЯ ПІДГОТОВКОЮ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті здійснено аналіз управління підготовкою фахівців у закладах професійно-технічної освіти на засадах інноваційних технологій.

Надана характеристика понять «освітня інновація», «освітній менеджмент», «технологія», «інноваційні технології», «педагогічні технології», «управлінські технології», «управлінські інноваційні технології».

Обґрунтовано важливість науково-методичного забезпечення для управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій, зокрема, розкрито значення науково-методичного забезпечення.

Визначені методичні умови побудови оптимальних педагогічних технологій: прогнозування процесу навчання з урахуванням його мети, терміну, категорії учнів, змісту навчання, конструювання самого навчального процесу на основі теорії і практики; принципи його організації; використання нормативної бази оцінки діяльності викладачів і учнів.

Зосереджено увагу на тому, що впровадження інноваційних технологій – складний і динамічний процес перекладу теоретичної концепції з відтворення соціальних явищ, відносин, якостей, характеристик на мову практичних (управлінських) дій.

У контексті дослідження розглянуто об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на впровадження інноваційних технологій. Акцентовано увагу, що найбільш ефективними засобами оптимізації управління сьогодні визнані управлінські технології. Актуальним в управлінні підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій представлені інноваційні управлінські технології: технологія самокорекції педагогічної діяльності; технологія навчально-методичної гри та технологія розробки виховної роботи.

Зроблено висновок про те, що головним чинником у забезпеченні якісної підготовки робітничих кадрів в Україні є об'єднанням зусиль усіх соціальних партнерів для вирішення проблем відтворення трудового потенціалу високої професійної кваліфікації в нашій державі: центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців, наукових установ, закладів освіти, громадських організацій тощо.

Ключові слова: управління, підготовка фахівців, інноваційні технології, заклад професійно-технічної освіти, кваліфіковані робітники, управління підготовкою фахівців.

Rozhnova Tetyana Yevgenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Administration and Special Education of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, Educational Management University "University of Educational Management", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3608-8943>

Oliynyk Viktor Vasylyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, full member (academician) and member of the Presidium of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Worker of Education of Ukraine, Educational Management University "University of Education Management", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

MANAGEMENT OF THE TRAINING OF SPECIALISTS IN VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS ON THE BASIS OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes the management of the training of specialists in vocational and technical education institutions on the basis of innovative technologies.

The characteristics of the concepts "educational innovation", "educational management", "technology", "innovative technologies", "pedagogical technologies", "management technologies", "management innovation technologies" are provided.

The importance of scientific and methodological support for the management of the training of specialists in vocational training on the basis of innovative technologies is substantiated, in particular, the importance of scientific and methodological support is revealed.

Methodical conditions for building optimal pedagogical technologies are determined: forecasting the learning process taking into account its purpose, term, category of students, content of learning, designing the learning process itself based on theory and practice; principles of its organization; use of the regulatory framework for evaluating the performance of teachers and students.

Attention is focused on the fact that the introduction of innovative technologies is a complex and dynamic process of translating a theoretical concept

from the reproduction of social phenomena, relations, qualities, characteristics into the language of practical (management) actions.

In the context of the study, objective and subjective factors influencing the implementation of innovative technologies were considered. It is emphasized that management technologies are recognized as the most effective means of management optimization today. Innovative management technologies are presented that are relevant in the management of the training of specialists in vocational education and training on the basis of innovative technologies: the technology of self-correction of pedagogical activity; the technology of educational and methodical games and the technology of developing educational work.

It was concluded that the main factor in ensuring high-quality training of workers in Ukraine is the joint efforts of all social partners to solve the problems of reproducing the labor potential of high professional qualifications in our country: central and regional executive bodies, employers' associations, scientific institutions, educational institutions, public organizations, etc.

Keywords: management, specialist training, innovative technologies, vocational and technical education institution, skilled workers, specialist training management.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах воєнного стану повинно змінитися управління підготовкою фахівців у закладах професійно-технічної освіти (далі ЗПТО), однією із таких змін виступає впровадження інноваційних технологій.

Також техніко-технологічне оновлення підприємств, створення на них високопродуктивних робочих місць потребує забезпечення їх кваліфікованими робітничими кадрами, здатними працювати в технологічно змінених умовах, демонструючи ключові та професійні компетенції з урахуванням вимог і специфіки виробничих процесів. У цьому контексті зумовлюється необхідність проведення реформи існуючої професійно-технічної освіти, її перетворення в професійну освіту і навчання як ефективну систему підготовки затребуваних ринком праці майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів (майстрів, техніків), перепідготовки та підвищення їхньої кваліфікації. У цій системі професійна освіта забезпечуватиме вихід випускників професійних закладів освіти на ринок праці з високим рівнем професійної компетентності, а професійне навчання на виробництві – безперервний професійний розвиток кваліфікованих фахівців упродовж усієї трудової діяльності[1]. Управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій сьогодні є основою якості такої підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні та організаційно-методичні основи управління в системі професійно-технічної освіти висвітлено у роботах Т. Десятова, Л. Капченка, В.Кременя, І. Лікарчука,

В. Лугового, В. Мадзігона, В. Медведя, В. Мельниченка, Н. Ничкало, С. Ніколаєнка, В. Олійника, В. Радкевич, Л.Сергєєвої, М. Ярмаченка [2]. Проте слід констатувати, що питання управління підготовкою фахівців у закладах професійно-технічної освіти на засадах інноваційних технологій потребує ґрунтовного вивчення.

Метою статті є розкриття значення інноваційних технологій для управління підготовкою фахівців у ЗПТО.

Виклад основного матеріалу. Піднімаючи проблему управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій, слід акцентувати увагу на тому, що необхідною умовою актуалізації знань про застосування інноваційних технологій в управлінні ЗПТО є наукове розуміння поняття «освітня інновація». У Положенні Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» воно сформульовано так: «уперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності» [3]. Даючи характеристику «освітньої інновації», за логікою дослідження слід схарактеризувати поняття «освітній менеджмент». Одним із трактувань даного поняття є «вид управлінської діяльності, який складається із сукупності засобів, методів та форм впливу на індивідумів та колективи з метою ефективного функціонування освітньої галузі» [4; с. 30].

Поняття «технологія» (від грецького – майстерність, техніка) трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь [5], у вузькому розумінні вона є знанням про те, як найкраще організувати дії, щоб досягти поставленої мети.

У контексті піднятої проблеми ми вважаємо за доцільне розмежувати поняття «педагогічні технології» і «управлінські технології».

Педагогічні технології різні науковці визначають по-різному, а саме: змістова техніка реалізації навчального процесу (В. Беспалько); система способів, принципів і регуляторів, заснованих у навчанні (Г. Селевко); характеристика сутнісних ознак педагогічного процесу (С.Сисоєва).

Управлінські технології – це сукупність дій щодо вибору доцільних процедур (методик), що співвідносяться з характерними для управління технологічними ситуаціями.

Інноваційні технології – абсолютно нові або вдосконалені технології, які значною мірою поліпшують умови, зміст і результати діяльності навчального закладу. Управлінські інноваційні технології – сукупність методів, операцій і прийомів, послідовне виконання яких забезпечує вирішення інноваційного управлінського завдання і сприяє якісному розвитку як окремого суб'єкта управління, так і всієї освітньої системи навчального закладу [2].

Обґрунтуємо важливість науково-методичного забезпечення для управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій, зокрема, розкриємо значення науково-методичного забезпечення.

В. Радкевич звертає свою увагу на те, що зростає роль науково-методичного забезпечення в розв'язанні комплексних завдань із розвитку професійної освіти і навчання [1].

Зокрема, цінність мають наукові розробки, що стосуються проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу. Серед них: концепція підготовки гнучкого фахівця, який володіє двома і більше кваліфікаціями з подальшим професійним розвитком упродовж усієї трудової діяльності. Йдеться про підготовку випускників ЗПТО до роботи в умовах інноваційно активних підприємств, використовуючи сучасні технології та методи організації праці, прийоми виготовлення конкурентоспроможної продукції, надання високоякісних послуг тощо; методика створення професійних стандартів на основі компетентнісного підходу – документів, які в межах професійної діяльності визначають трудові функції й кваліфікації відповідно до рівнів Національної рамки кваліфікацій, умови праці, професійно важливі якості, вимоги до професійної освіти і навчання, можливі місця роботи. Компетентнісна основа створення професійних стандартів є відповіддю на глобалізаційні виклики економічної діяльності, пов'язані, зокрема, з розвитком економіки провідних країн світу на основі «аутсорсінгу» (виконання окремих технологічних операцій по всьому світу); методика створення освітніх стандартів на компетентнісній основі, згідно з якою зміст професійної освіти: формується з орієнтацією на здобуття відповідних кваліфікацій (повна, часткова, додаткова); структурується у блоки й модулі з урахуванням вимог професійного стандарту; забезпечуються різні траєкторії професійного навчання та присвоєння кваліфікацій за результатами якісного виконання всіх видів робіт, передбачених цим стандартом [6, с. 7–11].

Основою методичного забезпечення управління ЗПТО в цілому та методичного забезпечення управління підготовкою фахівців у ЗПТО, зокрема, можуть виступати відповідні інноваційні технології як один із найбільш ефективних засобів оптимізації управлінської діяльності. Технології – це раціональні способи вирішення проблем, пов'язані з оцінкою не тільки внутрішніх, а й зовнішніх тенденцій розвитку, комплексною оцінкою ситуації. Вони відрізняються високою наукоємністю, прогнозуванням кінцевого результату і мають пріоритетне значення в період оновлення соціальних систем, в тому числі управління ЗПТО. Особливе значення в механізмі вироблення та реалізації технологій має збалансованість інноваційних та стабілізаційних процесів, адже у перехідні періоди, коли особливо необхідні подібні технології, поспішна відмова від традиційних не дозволяє підготувати механізм прориву на основі нових.

У цілому, враховуючи науково-методичний аспект піднятої проблеми, слід зазначити, що впровадження інноваційних технологій – складний і динамічний процес перекладу теоретичної концепції з відтворення соціальних явищ, відносин, якостей, характеристик на мову практичних (управлінських) дій. Він складається з таких операцій:

- професійна підготовка виконавців;
- організація роботи виконавців (відповідно до обсягу та регламенту);
- координація різних суб'єктів (окремих виконавців або груп);
- надання науково-методичної допомоги фахівцям;
- контроль діяльності суб'єктів впровадження технологій;
- діагностика результатів їхньої діяльності;
- аналіз процесу технологізації;
- коригування цілей (за необхідності);
- організація інформаційного забезпечення процесу впровадження технологій.

Проаналізувавши позицію С. Сидорова щодо освоєння інноваційних технологій, врахувавши етапи процесу впровадження інновацій у ЗЗСО, розроблені Л. Ващенко, та адаптувавши їх до ЗПТО, ми вважаємо, що освоєння технологій, заснованих на новітніх досягненнях науки і техніки (програмування, моделювання, методів діагностики і контролю за процесами тощо), потребує високого рівня знань та дотримання ряду умов: усвідомлення колективом ЗПТО необхідності змін та впровадження нововведення; будь-яка технологія має свої головні, ключові операції, реалізація яких і буде визначати успіх у цілому; здійснення проектування нововведення творчою групою; активність керівної ланки організації; управління процесом упровадження технології; вміння долати і вирішувати конфлікти, що виникли в ході реалізації технологічних операцій (наприклад, небажання посадових осіб змінити свій стиль управління, усвідомити новий сенс роботи з персоналом, який впливає з внутрішньої потреби технологізації соціальних процесів); облік моральних особливостей технологій (вони не повинні перетворюватися у засіб маніпулювання людьми); поєднання раціонального та ситуаційного підходів; оприлюднення результатів інноваційної педагогічної діяльності.

У контексті нашого дослідження розглянемо об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на впровадження інноваційних технологій. Об'єктивні фактори розкривають ступінь економічної, соціальної самостійності організації; рівень наукоємності технологій, що використовуються; ступінь стабільності процесів; ефективність використання потенціалів організації – управлінського, педагогічного, технічного, технологічного, організаційного, економічного, соціального, духовного тощо. Суб'єктивні фактори передбачають інтереси і потреби суб'єктів соціальної діяльності (їх характер, ступінь задоволення); соціальний потенціал особистості (рівень його використання в конкретних умовах життєдіяльності); ступінь зацікавленості особистості в кінцевих результатах [2].

У підготовці майбутніх кваліфікованих фахівців важлива роль надається інноваційним технологіям професійного навчання, і, зокрема, особистісно-розвивальним, під якими розуміють послідовність дій педагога та учнів для гарантованого досягнення розвивальних і навчальних цілей шляхом застосування сукупності методів і засобів навчання, реалізації особистісно орієнтованого змісту навчання, урахування індивідуальнопсихологічних особливостей тих, хто навчається [6].

Методичними умовами побудови оптимальних педагогічних технологій є: прогнозування процесу навчання з урахуванням його мети, терміну, категорії учнів, змісту навчання, конструювання самого навчального процесу на основі теорії і практики; принципи його організації; використання нормативної бази оцінки діяльності викладачів і учнів.

Інноваційні процеси у сучасній освітній системі потребують оптимізації управлінської діяльності в умовах постійного розвитку ПТО. Найбільш ефективними засобами оптимізації управління сьогодні визнані управлінські технології [2].

Аналіз праць, які розкривають управлінські технологічні аспекти освітньої системи, дозволяє виділити ряд ознак технологій управління освітнім процесом: наявність цілісної системи дій, яка повністю охоплює реалізацію процесу управління; опис процесу досягнення запланованих результатів; нелінійний характер дії, динамічна структура відносин між об'єктами; гарантія результату, його відтворення у практиці освіти; можливість досягнення поряд з гарантованим результатом допоміжних ефектів; діагностичне цілеутворення, корекція, економічність, алгоритмічність, проектність, структурна цілісність; строга послідовність дій, їх точне відтворення в управлінському процесі.

Наразі актуальним в управлінні підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій також постає питання щодо розгляду таких інноваційних управлінських технологій як: технологія самокорекції педагогічної діяльності; технологія навчально-методичної гри та технологія розробки виховної роботи.

Технологія самокорекції педагогічної діяльності (технологія СПД). Управлінське завдання – організація самостійної роботи з усунення власних недоліків, допущених у підготовці і реалізації окремих відрізків навчально-виховного процесу. Технологія СПД реалізується за допомогою двох основних інструментів: пакета технологічних таблиць і алгоритму самокорекції. Технологічні таблиці служать опорним матеріалом та відображають структуру професійної компетентності в області ліквідації педагогічних помилок і дозволяють педагогічному працівнику самостійно працювати над ними.

Алгоритм самокорекції:

- виділення недоліків у педагогічній діяльності при аналізі, самоаналізі;

•робота з технологічними таблицями, яка проходить при виконанні наступних операцій (у дужках вказані функції самоуправління, які реалізуються за допомогою цих операцій) – впізнання помилки (самоконтроль); усвідомлення можливих негативних наслідків помилки і необхідності її усунення у своїй роботі (самомотивація); з'ясування причин помилки (самоаналіз); визначення задач для роботи над усуненням помилки (самоціль); моделювання своєї діяльності, спрямованої на усунення помилки (самоконструювання і самоорганізація).

- практична реалізація моделі діяльності по усуненню помилки;
- самоаналіз ефективності роботи над помилкою[2].

Технологія навчально-методичної гри (технологія НМГ). Управлінське завдання – розвиток зацікавленості педагогічних працівників в інноваційній діяльності за рахунок введення ігрових елементів у структуру методичної роботи. Технологія НМГ охоплює розробку і проведення навчально-методичної гри. Розробка гри в технології починається із створення двох моделей: імітаційної та ігрової. Імітаційна модель відображає специфіку професійної діяльності фахівця. Вона включає цілі діяльності, предмет гри, графічну модель рольової взаємодії учасників гри, систему оцінювання результатів. Ігрова модель створює соціальний контекст гри, охоплює набір ролей і функцій гравців, правила гри, може включати сценарій.

Відповідно до рекомендацій С. Мітіна, навчально-методичні ігри в технології поділяються на три основні види:

- імітаційні вправи – зміст ігрової діяльності становить виконання окремих операцій (мета – закріпити ті або інші навички, акцентувати увагу на важливому аспекті педагогічної діяльності);
- аналіз педагогічних ситуацій (мета – знайомство з ситуацією, ухвалення рішень і вироблення оптимальної моделі своєї поведінки в подібних ситуаціях);
- комплексні імітації педагогічної діяльності і наслідків рішень, що приймаються педагогом.

Для кожного виду ігор у технології передбачений спеціальний алгоритм підготовки і реалізації.

Технологія розробки виховної роботи (технологія РВР). Управлінське завдання – оптимізація діяльності педагогічних працівників у розробці оригінальної виховної справи, заходу; забезпечення педагогічної ефективності авторських форм виховної роботи. Технологія охоплює такі етапи розробки виховної роботи: тематичне планування, попереднє (чорнове) планування роботи, редагування плану, кінцеве оформлення плану виховної роботи. Кожен етап супроводжується загальним алгоритмом його реалізації і пам'яткою для педагога - початківця. Для молодих педагогічних працівників проводяться навчання в «Школі молодого педагога», створюються ради наставників, реалізовується проект «Молодий педагог», що дозволить адаптуватися молодим працівникам у колективі [2].

Проблема підготовки кваліфікованих робітників, відповідність їхнього рівня кваліфікації вимогам виробництва, формування компетентностей фахівця, які затребувані на ринку праці, – актуальні питання сучасної професійно-технічної освіти України. Необхідність створення і запровадження нових, ефективних підходів і методів регулювання професійного навчання визначається зростаючою значущістю трудового ресурсу у вирішенні соціально-економічних потреб суспільства, до яких належать: прискорення темпів оновлення виробництва; швидке «старіння» отриманих кваліфікацій, що вимагає їх постійного оновлення; посилення міграційних процесів, особливо в умовах воєнного стану. Тому потребують змін і підходи управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій.

Висновки. Сучасне українське суспільство потребує глибокого наукового дослідження теоретичних і практичних аспектів формування, тенденцій, чинників і світового досвіду реформ освіти та професійної підготовки для нашої країни особливо в умовах воєнного стану.

Саме тому головними чинниками у забезпеченні якісної підготовки робітничих кадрів в Україні є об'єднання зусиль усіх соціальних партнерів для вирішення проблем відтворення трудового потенціалу високої професійної кваліфікації в нашій державі: центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців, наукових установ, закладів освіти, громадських організацій тощо. Також одним з головних чинників у забезпеченні якісної підготовки робітничих кадрів в Україні постає управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій. Наступним етапом нашого дослідження постане наукове обґрунтування, розробка моделі управління підготовкою фахівців у ЗПТО на засадах інноваційних технологій.

Література:

1. Радкевич В. О. Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти і навчання: здобутки і перспективи. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 7, 19 квітня 2016 р., м. Київ / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України; за заг. ред. В. О. Радкевич. Київ, 2016. Т. 1. С. 20–29.
2. Рожнова Т. Є. Управління ПТНЗ на засадах інноваційних технологій дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Тетяна Євгенівна Рожнова. – К. – 2012. – 285 с..
3. Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності : положення М-ва освіти і науки України, затвердж. наказом М-ва освіти і науки України № 522 від 07.11.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0946-00>. – Назва з екрана.
4. Олійник В. В. Управління розвитком ПТНЗ : навч.-метод. посіб. / В. В. Олійник, Л. М. Сергєєва. – К. : АртЕк, 2010. – 176 с..
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 213 с.
6. Радкевич В.О. Професійна освіта і навчання для сталого розвитку суспільства / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта, 2015. – № 4 (69). – С. 7–11.

References:

1. Radkevych V. O. *Naukovo-metodychne zabezpechennya rozvytku profesiyanoi osvity i navchannya: zdobutky i perspektyvy. [Scientific and methodological support for the development of professional education and training: achievements and prospects]* Naukovo-metodychne zabezpechennya profesiyanoi osvity i navchannya: materialy Vseukrayins'koyi nauk.-prakt. konf. - Scientific and methodological support of professional education and training: materials of the All-Ukrainian science and practice. conf 7, 19 kvitnya 2016 r., m. Kyiv / In-t prof.-tehn. osvity NAPN Ukrayiny; za zah. red. V. O. Radkevych. Kyiv, 2016. T. 1. S. 20–29. [in Ukrainian]
2. Rozhnova T. YE. *Upravlinnya PTNZ na zasadakh ynnovatsiynykh tekhnolohiydys. [Vocational training management on the basis of innovative technologies]* ... kand. ped. nauk: 13.00.06 / Tetyana Yevhenivna Rozhnova. – K. – 2012. – 285 s.. [in Ukrainian]
3. *Pro poryadok zdiysnennya innovatsiynoyi osvitn'oyi diyal'nosti [About the procedure for implementing innovative educational activities]* : polozhennya M-va osvity i nauky Ukrayiny, zatverdzh. nakazom M-va osvity i nauky Ukrayiny - regulations of the Ministry of Education and Science of Ukraine, approved by by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 522 vid 07.11.2000 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0946-00>. – Nazva z ekrana. [in Ukrainian]
4. Oliynyk V. V. *Upravlinnya rozvytkom PTNZ [Management of vocational training development]: navch.-metod. posib. / V. V. Oliynyk, L. M. Serheyeva. – K. : ArtEk, 2010. – 176 s.. [in Ukrainian]*
5. Honcharenko S. U. *Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]* / Semen Ustymovych Honcharenko. – K. : Lybid', 1997. – 213 s. [in Ukrainian]
6. Radkevych V.O. *Profesiyna osvita i navchannya dlya staloho rozvytku suspil'stva [Professional education and training for sustainable development of society]* / Valentyna Radkevych // Prof.-tehn. osvita - Prof.-techn. Education, 2015. – № 4 (69). – S. 7–11[in Ukrainian]